

ЗНАННЯ ПРО СЕБЕ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ГРОМАДЯНИНА

Траверсе Т. М. Знання про себе як чинник становлення Я-концепції особистості громадянина. У статті аналізується зміст та особливості функціонування знання про себе в процесі становлення Я-концепції особистості громадянина.

Знання особистості як громадянина існують на рівнях соціальної онтології, політичних цінностей, операціонального політичного досвіду. Знання відображають специфіку психіки особистості як політичного актора. Йдеться про форми та види політичної свідомості, менталітет, про політичну самосвідомість як форму існування знання особистості про себе в політиці.

Таке знання має різні види (знання про себе, про соціум, знання про незнання, знання про смисли свого знання) та форми (стереотипи, переконання, уявлення, оцінки), що зумовлює зміст та особливості становлення Я-концепції особистості громадянина.

Ключові слова: знання про себе, Я-концепція особистості, розуміння знання, смисли знання, політичний Я-образ, самосвідомість.

Траверсе Т. М. Знание о себе как фактор становления Я-концепции личности гражданина. В статье анализируется содержание им особенности функционирования знания о себе в процессе становления Я-концепции личности гражданина.

Знания личности как гражданина есть на уровнях социальной онтологии, политических ценностей, операционального политического опыта. Знания отражают специфику психики личности как политического актора. Речь идет о формах и видах политического сознания, менталитете, о политическом самосознании как форме существования знания личности о себе в политике.

Такое знание имеет разные виды (знание о себе, о социуме, знание о незнании, знание о смыслах своего знания) и формы (стереотипы, убеждения, представления, оценки), что обуславливает содержание и особенности становления Я-концепции личности гражданина.

Ключевые слова: знание о себе, Я-концепция личности, понимание знания, смыслы знания, политический Я-образ, самосознание.

Актуальність. Політика, суспільно-політичне життя належить до тих форм людського буття, в яких знання не може претендувати на об'єктивність і достовірність. Незворотна зміна звичного способу життя нинішніх людей, способів їхньої поведінки та діяльності в соціумі є настільки радикальною й динамічною, що не встигає бути осмисленим в понятійному ряді наукової політичної рефлексії, про що сторонній спостерігач, який знаходиться поза війною, здебільшого пов'язує з домінуванням ірраціонального, так званим торжеством безсвідомого, яке межує з безумством [27; 29; 32]. Проте йдеться про знання і смисли, які структуруються у відповідних типах (масова, групова, індивідуальна), формах (буденна, теоретико-ідеологізована) політичної свідомості [23].

Аналіз останніх джерел. Функціонування соціуму, який складається із соціальних субсистем, пов'язане насамперед із взаємодією його суб'єктів (індивідуальних і групових), окремих осіб, груп, суспільних й політичних інститутів та інституцій тощо [4-7]. Об'єктивні соціальні практики ґрунтуються на історично мінливих символічних (культурних) структурах, які утворюють

механізми інтерпретування і перекладу символічного змісту інституційних та організаційних вимог мовою буденності й навпаки [21]. Ядро символічних систем (структур) є класифікаційною інформаційною (пізнавальною) схемою, за допомогою якої актори конструюють суспільний світ [22; 24]. Будь-яка політична позиція актора визначається тими стилями, схемами класифікацій, які він використовує [25]. Останні є інкорпорованими моделями або програмами політичних практик, інтеріоризованим значенням політичних установок та стереотипів, які стали особистісними властивостями в результаті суспільно-політичної соціалізованості актора, засвоєного ним накопиченого політичного досвіду різних соціальних спільнот [1; 15; 26].

Засвоєна інформація та вироблене актором на цій основі знання, здебільшого існує у формі когнітивно-оцінних кодів сотовно усвідомлюваної ним політичної дійсності (емпіричної, віртуальної, ідеальної, суб'єктивної, об'єктивної та ін.). Зміст та структура цього знання зумовлює відповідний тип мислення актора, його стильові особливості (мислення, поведінки, комунікації та ін.) як конкретного суб'єкта політики. Проте об'єктивні детермінанти, у формі спрямованих інформаційних потоків, спеціально організованої політичної комунікації на всіх щаблях соціуму (що насамперед зумовлюється типом політичної влади й суспільно-політичного ладу країни) забезпечують сприймання актором політичної дійсності під, так званим, певним кутом. Тим самим задається об'єктивний контекст, певні рамки інтерпретування політичної дійсності, що призводить до її трактування саме так, а не інакше [9; 10]. В результаті чого в актора напрацьовуються пізнавальні схеми, які є засобом його інтерпретації явищ і процесів політики. Ці схеми визначають і орієнтують суб'єктів у політиці та мають інтегративний потенціал [19].

Політична культура як форма інтеграції політичної дійсності в розумну й духовну цілісність, продукує цілісне знання, смислове поле, і тим самим задає можливості і межі розуміння політики кожною окремою людиною через механізми трансляції суспільного досвіду – політичної соціалізації, політичного виховання та ін. У такий спосіб структуровані знання і смисли стають суб'єктивною основою політичної життєдіяльності кожного індивіда та соціуму в цілому [20].

Мета дослідження полягає у висвітленні результатів теоретичної частини дослідження основних підходів до трактування особистісних змін особистості у психологічній практиці.

Мета статті розкрити особливості форм знання про себе як чинника становлення Я-концепції особистості громадянина.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке суспільство не може існувати тривалий час, якщо в критичній масі його членів відсутні знання й уявлення, які сприяють його збереженню. Такі знання визначають смисл колективного існування, віру, його осмисленість і виправданість. Йдеться про базові знання громадянина про соціальне життя, які поділяються більшою частиною суспільства й визначають розуміння ним конкретних політичних ситуацій і поведінки в них (наприклад, політична символіка). Ці знання об'єднуються в такі три групи як

соціальна онтологія, політичні цінності, операціональний політичний досвід [3; 8; 14].

На рівні соціальної онтології пізнання актором навколишньої дійсності відбивається у цілому ряді стереотипів, як формі існування специфічного політичного знання особистості. Йдеться про традиції, норми, забобони, правила соціально-політичної поведінки, які є видами політичних, суспільних стереотипів, специфіка яких визначається тривалістю соціально-політичної взаємодії громадянина з середовищем, а також – політичним ладом та типом правління політичної системи.

Об'єктивним підґрунтям існування знання у формі політичних стереотипів є психологічні особливості пізнання актором суспільно-політичної дійсності, а саме: 1) неможливість постійно піддавати раціональному, критичному аналізу події; 2) функціональність, економічність психіки, де стереотип є тим моментом, який фіксує й типізує мисленеву діяльність (що виявляється в стилевих особливостях мисленевої діяльності). Будучи водночас складниками політичної свідомості, соціально-політичні стереотипи спричинюють психологічну готовність громадянина до сприймання політики, провокують в нього слабоусвідомлені типи поведінки, відображують особливості його політичної культури. Перманентна взаємодія актора із соціумом зумовлює існування соціально-політичних стереотипів як відкритої системи, яка набуває своєрідності залежно від діючого політичного режиму. В будь-якому політичному режимі діапазон соціально-політичного знання у формі політичних стереотипів визначений і несвідомо представлений в політичному менталітеті актора; тому здатен діяти як спонука, пришвидшуючи й спрямовуючи політичну активність особистості. Це своєю чергою перешкоджає актору коректно зорієнтуватися в ситуації, зрозуміти явне і неявне знання, приховані смисли політичної дійсності (наприклад ті, які продукуються непублічною сферою політики).

Знання, фіксовані політичними стереотипами діють на несвідомому рівні, тоді як знання у форматі ідеологічних настанов усвідомлюються. Знання, яке здебільшого представлені у формі стереотипів є вкоріненими в глибини несвідомого і, водночас, є надбанням переважно буденної політичної свідомості. Політичні стереотипи є особливим класом настанов зі значною емоційною інтенсивністю, дієвим чинником Я-концепції громадянина, його політичної поведінки. Таким політичним настановам властивий ефект поляризації знака, що безпосередньо позначається на афективному і когнітивному складниках самосвідомості актора.

На рівні політичної групи знання, фіксовані політичним стереотипом укорінені в соціальній психіці групи й мають вияви в усталеному ставленні до однорідних або схожих явищ. Подібна реакція людей на політичну дійсність можлива тому, що вони вкладають у стереотипні знання однаковий смисл (відображують певний пізнавальний стереотип), наприклад мисленевий і поведінковий політичні стереотипи, які моделювалися при розробці штучного інтелекту. Наприклад, мислення ліберала, консерватора, французького робітника (за Г. ле Боном), сірого робітника тощо та прогнозування відповідно до них

динамічних стереотипів – автоматизмів політичної поведінки.

Політичні стереотипи здебільшого актуалізують те знання, яке втратило первинний смисл і містить його підміну (наприклад, політичні забобони). Знання, представлені в цих стереотипах є настільки спрощеними образами психіки, що не можуть цілісно відображувати дійсність. Вони можуть бути: а) ближчими чи дальшими щодо конкретної політичної ситуації; б) хибними й афективними (наприклад стереотипи та діяльність нацистів); в) спекулятивними й успішними водночас. Політичний стереотип породжує суперечливе знання у трактуванні явищ політичної діяльності, має різний вияв в актора, що зумовлюється різним співвідношенням складників системи його персонального знання про себе, про соціум, про себе, знання про незнання, знання про смисли свого знання, які зумовлюють зміст та особливості становлення Я-концепції особистості громадянина.

Стереотип співвідноситься з груповими нормами і цінностями та має афективну, когнітивну й поведінкову складові. Залежно від соціально-політичного контексту ці складові специфічно виявляються у самосвідомості громадянина. Наприклад, для забобонів переважно характерна емоційна складова політичної самосвідомості, для традицій та звичаєвих норм – поведінкова (наприклад, елементи припису) складова.

Всі соціально-політичні стереотипи представлені у самосвідомості особистості та політичної свідомості на всіх рівнях її функціонування (індивідуальному, груповому, масовому). Вони мають кілька соціально-політичних виміри: 1) індивідуально-психологічна зумовленість знань, уявлень людини про своє соціально-політичне середовище (демонстрація своєї позиції в соціально-політичному просторі); 2) знання та уявлення, які складаються в ситуаціях міжособистісної взаємодії; 3) колективні уявлення й знання, які формуються в групових відносинах (соціальні стереотипи); 4) ідеологія, як специфічно структуроване знання, яке формується під впливом культурно-історичних і соціально-політичних умов відповідного суспільства.

Знання в політичному стереотипі підсилюють певні властивості об'єкта пізнання відповідно до позитивного чи негативного емоційного переживання. Найбільшу усталеність і дієвість політичний стереотип виявляє тоді, коли його контури залишають актору певний простір для так званої індивідуальної добудови загальноприйнятого образу (Наприклад, «Свобода! Рівність! Братерство!»). Відбувається реалізація психологічного напруження активності, яка виникає в результаті розходження образу, зафіксованого в атитюді, з тим образом, що актуально складається. Те стереотипне знання, яким керується громадянин у своїй поведінці уможливорює вияви його активності, й водночас втрачає свій ореол всемогутності, перетворюючись на простий штамп. Історія масових рухів містить чималу кількість прикладів перетворення колись дієвих гасел, образів на банальні фрази.

Механізм засвоєння стереотипів є складовою процесу становлення Я-концепції громадянина, певною мірою впливаючи на всі її складники. Соціально-політичні стереотипи засвоюються індивідом як навички, норми, знання, цінності

разом із тією соціальною роллю, яка їм приписується.

Система політичних стереотипів завжди: а) існує в межах суспільно припустимого знання, оскільки ґрунтується на ціннісно-нормативній системі, яка властива соціуму в цілому; б) соціально організована, а отже, функціонує на основі певного соціального замовлення.

Форми стереотипізації знання у пізнавальній діяльності є різноманітними (уявлення, оцінки тощо). Серед форм політичних стереотипів виокремлюють ті, які здебільшого призводять до радикалізації соціуму – національні, расові упередження, ідеологічні уявлення. Вони закріплюються й організуються масовою свідомістю (самосвідомістю актора) залежно від завдань політичної ситуації, політичних цілей, політичного ладу (а не від чуттєвої природи сприймання особистості).

У політичному процесі форма стереотипів залишається, проте змінюється їхня змістовна складова. Отже, якщо суспільство має потребу в існуванні національних, расових та інших стереотипів, то в процесі їхньої зміни іншим стає об'єкт стереотипізації, але зберігається система стереотипів як така (наприклад, расові стереотипи в США). Боротьба політичних стереотипів є боротьбою за владу, тобто за право вироблення та нав'язування легітимного бачення світу (за П. Бурдьє). Становлення стереотипів, тобто процес стереотипізації знання є тривалим і неперервним у часі. Мисленнєві стереотипи відображують здатність людської психіки закріплювати знання про однорідні явища, факти, предмети, процеси, людей тощо в узагальненнях, усталених і однорідних утвореннях з відповідними умовними знаками – загальноприйнятим кодом, створеним людьми для різних форм взаємодії.

Усталений соціальний статус особистості зумовлює закріплення в її свідомості певних норм, цінностей і стереотипів, які відповідають її соціальній страті та інтегрують її в спільноту. Результатом інтеграції на основі соціокультурної ідентичності є менталітет – відносно цілісна сукупність знань представлена в системі думок, вірувань, так званих навичок духу, яка створює картину світу та скріплює єдність культурної традиції, спільноти. Ментальні способи досягнення культурної ідентичності визначають відбір з навколишнього середовища найсуттєвішого, виділення пріоритетів діяльності. Тим самим створюється культурна матриця, яка підтримує легітимність лідерів, політичних рішень та інститутів влади.

В усіх політичних групах знання може існувати в буденній, теоретико-ідеологізованій формах політичної свідомості, політичному менталітеті та ін. Вважають, що основні властивості буденної політичної свідомості, а саме її змістовна дифузність, смутність, суперечливість, уривчастість, підвищена емоційність, стереотипність, випадковість компонентів, які її утворюють, стихійність становлення під впливом побутових уявлень та знань про політику, фіксуються в стереотипах і можуть мати найвищий розвиток у формі житейського здорового глузду. Водночас теоретична політична свідомість, як цілісна раціональна система поглядів, знань і суджень, визначає світогляд (який пояснює навколишню політичну дійсність), спирається на ідеологію як практично

скеровуване знання (за Н. Луманом).

У суб'єктивній картині світу, зокрема в менталітеті містяться знання про самого суб'єкта, про інших людей, про просторове довкілля і часову послідовність подій, які відбулися чи відбуватимуться в політичному житті актора. Здебільшого таке знання фіксується у формах упереджень, мовленнєвих звичок, забобонів, які поширені в суспільстві, зумовлює та визначає особливості соціального й політичного мислення, детермінує розумову діяльність актора відповідно до звичаєвих норм і правил у суспільстві [12; 13; 18].

Як одна з форм суспільного знання, політичний менталітет відображає конкретний етап та рівень розвитку масової політичної культури, масової свідомості, національного характеру, образу мислення, розуму народу, нації тощо. На чуттєвому рівні пізнання в політичному менталітеті знання представлене в чуттєвих образах, в образах сприймання та уявленнях про політику. На ідеаційному рівні менталітету знання особистості фіксуються в поняттєвому ряді, судженнях, умовиводах тощо [15].

Знання про себе стають визначальними у процесі становлення Я-концепції громадянина, де політична свідомість і самосвідомість особистості відображає переважно раціональний бік менталітету, що насамперед безпосередньо пов'язано з її рефлексивними здібностями, здатністю оцінювання політичних подій (у формі політичних знань, переконань тощо). Політична свідомість як властивість особистості актора характеризує міру його обізнаності в політиці та раціонального ставлення до неї, що зумовлює прояви його суб'єктності на різних рівнях політики (як політичної активності, поведінки та діяльності). Це позначається на здобутті різних видів знання політичного актора. Наприклад за предметом спрямування актор здобуває знання про соціум, про себе, знання про незнання, знання про смисли свого знання, які зумовлюють зміст та особливості становлення його Я-концепції особистості як громадянина.

Відомо, що у сфері політичної дійсності слова, смисл яких є найменше визначеним, часто мають найбільшу дієвість. Терміни «демократія», «соціалізм», «рівність», «братерство» мають досить туманний смисл і водночас – магічну силу (за Г. ле Боном), нібито в них криється розв'язання всіх проблем [16; 17].

Політична символіка специфікується залежно від устрою держави. Відомо, що тоталітарна держава, насамперед, послуговується символічною маніфестацією, а фіксовані цими символами знання й міфологія є засобом її інтерпретування. У буденній політичній емпіриці це має вияви у феноменальній гасловості, міфологічності інтерпретування дійсності, видобування значень та смислів, як структурних елементів свідомості й діяльності [11; 12].

Знання, уявлення, які складають політичний менталітет як цілісне явище інтегрують процеси раціоналізації та ірраціоналізації політики [30]. Політичний менталітет, будучи системою раціональних та ірраціональних регуляторів політичного життя і поведінки, зумовлює властивості й специфіку розуміння та потрактовування групами людей (політичними партіями, рухами тощо) політичної дійсності, як наслідок однаково мислимих відносин ситуації, що є для них спільною. Знання, яке складає політичний менталітет є взаємопов'язаним з

політичною культурою, завдяки чому створюються можливості подолання гетерогенної, внутрішньо суперечливої структури менталітету (психічних властивостей та їхніх виявів) стосовно пізнання політики [31; 32].

В цілому, менталітет, як ірраціональне підґрунтя культури, як неусвідомлюване знання, формується на базі панівних політичних інституцій (традицій, звичаєвих норм та ін.) та політичних інститутів (президентства, парламентаризму та ін.), що відповідають конкретному суспільно-політичному ладу, ідеології, рівню культури, колективним і соціальним уявленням, картині та образу світу громадянина тощо. На цій підставі формується неусвідомлювана готовність соціуму до вирішення політичних проблем життєдіяльності у певний спосіб [2; 28].

Можливості взаємозв'язків знання, яке міститься в формах свідомості (буденна, теоретико-ідеологізована, менталітет та ін.) є одним з показників соціально-політичного розвитку суспільства. Набуття знання, уявлень про політичну дійсність, зумовлює формування відносно стійкої усвідомленої системи уявлень актора про самого себе в соціально-політичному контексті, тобто у нього формується політична самосвідомість. Саме політична самосвідомість суб'єкта, яку усвідомлене раціональне знання про себе зумовлює його ставлення до самого себе, цілеспрямованість вибудовування своїх комунікацій з іншими (суб'єктами й об'єктами політики) в соціально-політичних підсистемах різного масштабу.

Сам процес усвідомлення актором себе є інтегрованим в цілісну суспільно-політичну діяльність, у межах якої його індивідуальний політичний досвід фіксується в відповідних значеннях, смислах, знаннях. Усвідомлення породжується процесом вираження знання в знаково-опосередкованій і соціально-нормативній формах. Політична самосвідомість може трактуватися як один із рівнів пізнання актором самого себе як індивідуальності, в тому числі пізнання свого місця та ролі в політичному середовищі, свого ставлення до його різних явищ і об'єктів.

Політична самосвідомість за змістом перетинається з політичною Я-концепцією громадянина, яка є більш стійкою часткою політичної самосвідомості тією мірою, у якій політична Я-концепція потенційно усвідомлюється. З огляду на це розрізняють три аспекти політичної самосвідомості: а) когнітивний, 2) емоційний, 3) оцінно-вольовий.

Когнітивний аспект складає набір усвідомлених знань про своє місце в політиці, наявність певного інформаційного рівня. Когнітивний аспект містить ті знання у змісті політичної самосвідомості, які виокремлюють атрибути політичного громадянина (наприклад зв'язок власних можливостей і вимог суспільства), тобто йдеться про знання про себе стосовно якихось етапів перебування в політиці, наприклад, «до» і «після» набуття певного соціально-політичного статусу, досвіду та ін.

Емоційний аспект самосвідомості відображує суб'єктивне ставлення громадянина до свого знання, тобто знання свого об'єктивного політичного статусу, що своєю чергою має вияв у самоповазі, самоприпиненні, політичному

себелюбстві, що наприклад може бути пов'язаним з амбіціями політичного актора) тощо.

Оцінно-вольовий аспект політичної самосвідомості відбиває те знання про себе, яке фіксує прагнення актора підвищити/зменшити свою політичну самооцінку, здобути політичну повагу, зміцнити політичний вплив, авторитет, політичну владу або уникнути політики, залишатися «поза політикою» тощо. Отже, політична самосвідомість містить не лише стабільне знання, але й таке знання, що пов'язане з процесом і результатом перманентного моніторингу станів і політичної поведінки суб'єкта. Політична самосвідомість (як специфічне знання про себе) може мати різні форми: на рівні індивідуального суб'єкта – боротьба за масову підтримку певного кандидата на виборчу посаду; на груповому рівні – наприклад, лобістські тенденції для просування до влади своїх представників; на соціальному макрорівні – масове прагнення пригнобленого прошарку до визвольної революції.

Ці три групи знання в змісті політичної самосвідомості утворюють цілісний політичний Я-образ, який існує незалежно від рівня розвитку актора, у всіх реальних (і віртуальних, наприклад створених пропагандою) суб'єктів політичного життя. Я-образ має складові, які відображують ступінь розвиненості, деталізації, розгорнутості політичної самосвідомості, знання про себе в просторі й часі: Я-реальне (знання, можливо, реальні уявлення про політичне життя і про себе в теперішньому); Я-ідеальне (знання про те, яку роль сам громадянин має відігравати в суспільстві); Я-динамічне (знання про те, яким громадянин має стати найближчим часом, тобто соціально-політична програма-мінімум).

Висновки. Політична самосвідомість, як специфічне знання про себе є передумовою й наслідком соціально-політичної взаємодії, політичного самовизначення політичного актора, що, своєю чергою, зумовлюється визначальними в соціумі значеннями і смислами політики, які відображено у різних видах і формах знання. Йдеться про знання політичного актора про соціум, про себе, знання про незнання, знання про смисли свого знання, які зумовлюють зміст та особливості становлення Я-концепції особистості громадянина.

Список використаної літератури

1. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Житомир : Волинь, 2008. 232 с.
2. Баришполец Т. Брехня в інформаційному просторі та між особовій комунікації : монографія; НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 648 с.
3. Варій М. Й. Соціетальна психіка нації. Львів : вид-во СПОЛОМ, 2002. 187 с.
4. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади. Київ, 2005. 492 с.
5. Васютинський В. Психологічні виміри спільноти: монографія. НАПН України, Ін-т соц. і політ психології. Київ, 2010.
6. Васютинський В. О. Психологічна правда про індивідуалізм і колективізм:

- монографія; НАПН України, Ін-т соц. і політ. психології. Київ: Міленіум, 2016.
7. Васютинській В. Спільнота в процесі ціннісного порозуміння в умовах воєнного конфлікту / Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації : колективна монографія / за наук. ред. Л. М. Коробки ; НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. С. 209–234.
 8. Вибірчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань / за ред. О. М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 332 с.
 9. Данилюк І., Курапов А., Ягіяєв І. Етнокультурна психологія: історія та сучасність. Київ : АртЕк. 2019. 432 с.
 10. Донченко О. А. Архетиповий менеджмент: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 264 с.
 11. Жовтянська В., Кухарук О. Конфліктогенність соціальних уявлень: виклики націєтворенню : монографія; НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 124 с.
 12. Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Реферативний опис роботи / М. М. Слюсаревський, Л. А. Найдьонова, Т. М. Титаренко, В. О. Татенко, П. П. Горностай, О. М. Кочубейник, Б. П. Лазоренко. Київ : Талком, 2020.
 13. Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України : теоретико-методологічний аналіз. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України. 2019. 552 с.
 14. Інформаційний вплив : теорія і практика прогнозування : монографія / за ред. П. Д Фролов; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. Київ : Міленіум, 2011. 304 с.
 15. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ю. Ментальний вимір української цивілізації : монографія. Київ: Генеза, 2017. 560 с.
 16. Кармазіна М. Тридцять років української багатопартійності (кінець 1990 – початок 2020 рр.). Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.
 17. Кармазіна М. С. Президентство: український варіант: монографія. Київ, ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2007. 365 с.
 18. Ковальчук Н. Д. Символічний лад української культури. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2002.
 19. Перцептивно-мисленнєві стратегії творчого конструювання інформаційних систем у навчальній та трудовій діяльності : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.] ; за ред. В. О. Моляко. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 194 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712092/>
 20. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі: монографія / Ю. Д. Гундєртайло, В. О. Климчук, О. Я. Кляпець та ін. ; за ред. Т. М. Титаренко ; НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології.

- Київ : Міленіум, 2016. 320 с.
21. Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.
 22. Рафальський О. О., Самчук З. Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2018. – 688 с. ISBN 978-966-02-8596-5
 23. Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації : колективна монографія / за наук. ред. Л. М. Коробки / Л.М.Коробка, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін. ; НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019 286 с.
 24. Шаповал Ю. Олександр Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. Київ–Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. 742 с.
 25. Чепелева Н. В. Текст і читач: посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 124 с.
 26. Шаповал Ю. І. Торкнутись історії. 2-ге вид., допов. Київ : Парламентське вид-во, 2017. 504 с.
 27. Щербенко Е. В. Пригадуваний ресурс. Момент відповідальності в українському політичному дискурсі перехідної доби (1985-2014 рр.). Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 248 с.
 28. Albertini D., Doucet, D. La facbosphere. Comment l`extreme droite remporte la bataille du net, Paris, Flammarion, 2016.
 29. Bizumic B. On the (In)Compatibility of Attitudes Toward Peace and War / B. Bizumic, R. Stubager, S. Mellon, N. Van der Linden, R. Iyer, and B. M. Jones /Political Psychology. 2013. № 34. P. 673–693. URL: doi:10.1111/pops.12032.
 30. Heywood A. Global Politics. Palgrave Founations: Palgrave Macmillan, 2011. 560 p.
 31. Lenoir T., Caldwell L., The military-entertainment complex. Cambridge (MA), Harvard University press, 2018.
 32. Wylie C. Mindfuck. Le complot Cambridge analytica. Paris, Grasset, 2020.

Spisok vikoristanoï literaturi

1. Ball Н. О. Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, osvithnii, psykholohichnii sferakh). Zhytomyr : Volyn, 2008. 232 s.
2. Baryshpolets Т. Brekhnia v informatsiinomu prostori ta mizh osobovii komunikatsii : monohrafiia; NAPN Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2013. 648 s.
3. Varii M. Y. Sotsiietalna psykhyka natsii. Lviv : vyd-vo SPOLOM, 2002. 187 s.
4. Vasiutynskyi V. Interaktsiina psykholohiia vladu. Kyiv, 2005. 492 s.
5. Vasiutynskyi V. Psykholohichni vymiry spilnoty: monohrafiia. NAPN Ukrainy, In-t sots. i polit psykholohii. Kyiv, 2010.
6. Vasiutynskyi V. O. Psykholohichna pravda pro indyvidualizm i kolektyvizm : monohrafiia; NAPN Ukrainy, In-t sots. i polit psykholohii. Kyiv: Milenium,

- 2016.
7. Vasiutynski V. Spilnota v protsesi tsinnisnoho porozuminnia v umovakh voiennoho konfliktu / Spilnota v umovakh voiennoho konfliktu: psykholohichni stratehii adaptatsii : kolektyvna monohrafiia / za nauk. red. L. M. Korobky ; NAPN Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 2019. S. 209–234.
 8. Vyborchyi protses 2019 roku v Ukraini u svitli suspilnykh ochikuvan / za red. O. M. Maiborody. Kyiv : Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2019. 332 s.
 9. Danyliuk I., Kurapov A., Yahiaiev I. Etnokulturna psykholohiia: istoriia ta suchasnist. Kyiv : ArtEk. 2019. 432 s.
 10. Donchenko O. A. Arkhetypovi menedzhment: monohrafiia. Kirovohrad: Imeks-LTD, 2012. 264 s.
 11. Zhovtianska V., Kukharuk O. Konfliktohennist sotsialnykh uiavlen: vyklyky natsiievorenniu : monohrafiia; NAPN Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 2020. 124 c.
 12. Zhyttievi svit i psykholohichna bezpeka liudyny v umovakh suspilnykh zmin. Referatyvnyi opys roboty / M. M. Sliusarevskiy, L. A. Naidonova, T. M. Tytarenko, V. O. Tatenko, P. P. Hornostai, O. M. Kochubeinyk, B. P. Lazorenko. Kyiv : Talkom, 2020.
 13. Zmina tsyvilizatsiinoi paradyhmy rozvytku Ukrainy : teoretyko-metodolohichni analiz. Kyiv : IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 2019. 552 s.
 14. Informatsiyni vplyv : teoriia i praktyka prohnozuvannia : monohrafiia / za red. P. D Frolov; NAPN Ukrainy, In-t sots. ta polit. psykholohii. Kyiv : Milenium, 2011. 304 s.
 15. Kalakura Ya. S., Rafalskyi O. O., Yurii M. Yu. Mentalnyi vymir ukrainskoi tsyvilizatsii : monohrafiia. Kyiv: Heneza, 2017. 560 s.
 16. Karmazina M. Trydtsiat rokiv ukrainskoi bahatopartiinosti (kinets 1990 – pochatok 2020 rr.). Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2020. 88 s.
 17. Karmazina M. S. Prezydentstvo: ukrainskyi variant: monohrafiia. Kyiv, IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2007. 365 s.
 18. Kovalchuk N. D. Symvolichni lad ukrainskoi kultury. Kyiv : IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2002.
 19. Pertseptyvno-myslennivi stratehii tvorchoho konstruiuvannia informatsiinykh system u navchalnii ta trudovii diialnosti : monohrafiia / V. O. Moliako, Yu. A. Hulko, N. A. Vahanova [ta in.] ; za red. V. O. Moliako. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2018. 194 s. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712092/>
 20. Psykholohiia zhyttievorennia osobystosti v suchasnomu sviti: monohrafiia / Yu. D. Hundertailo, V. O. Klymchuk, O. Ya. Kliapets ta in. ; za red. T. M. Tytarenko ; NAPN Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kyiv : Milenium, 2016. 320 s.
 21. Rafalskyi O. O. Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: etnopolitychni vymir. Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2018. 400 s.

22. Rafalskyi O. O., Samchuk Z. F. Tsyvilizatsiini perekhrestia suchasnoho suspilstva. Kyiv: IPiEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2018. – 688 s. ISBN 978-966-02-8596-5
23. Spilnota v umovakh voiennoho konfliktu: psykholohichni stratehii adaptatsii : kolektyvna monografiia / za nauk. red. L. M. Korobky / L.M.Korobka, V. O. Vasiutynskyi, V. Yu. Vinkov ta in. ; NAPN Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 2019 286 s.
24. Shapoval Yu. Oleksandr Shumskyi. Zhyttia, dolia, nevidomi dokumenty: doslidzhennia, arkhivni materialy. Kyiv–Lviv: Ukraina moderna, Ukr. propilei, 2017. 742 s.
25. Chepelieva N. V. Tekst i chytach: posibnyk. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. 124 s.
26. Shapoval Yu. I. Torknutys istorii. 2-he vyd., dopov. Kyiv : Parlamentske vyd-vo, 2017. 504 s.
27. Shcherbenko E. V. Pryhaduvanyi resurs. Moment vidpovidalnosti v ukrainskomu politychnomu dyskursi perekhidnoi doby (1985-2014 rr.). Kyiv: IPiEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2019. 248 s.
28. Albertini D., Doucet, D. La facbospere. Comment l`extreme droite remporte la bataille du net, Paris, Flammarion, 2016.
29. Bizumic B. On the (In)Compatibility of Attitudes Toward Peace and War / B. Bizumic, R. Stubager, S. Mellon, N. Van der Linden, R. Iyer, and B. M. Jones /Political Psychology. 2013. № 34. P. 673–693. URL: doi:10.1111/pops.12032.
30. Heywood A. Global Politics. Palgrave Founations: Palgrave Macmillan, 2011. 560 p.
31. Lenoir T., Caldwell L., The military-entertainment complex. Cambridge (MA), Harvard University press, 2018.
32. Wylie C. Mindfuck. Le complot Cambridge analytica. Paris, Grasset, 2020.

Traverse T. M. Self-knowledge as a factor in the formation of the self-concept of a citizen`s personality. The article analyzes the content and features of the functioning of self-knowledge in the process of forming the self-concept of a citizen`s personality.

Knowledge of an individual as a citizen exists at the levels of social ontology, political values, and operational political experience. Knowledge reflects the specifics of the psyche of an individual as a political actor. It is about the forms and types of political consciousness, mentality, about political self-awareness as a form of existence of the individual`s knowledge about himself in politics.

Such knowledge has different types (knowledge about oneself, about society, knowledge about ignorance, knowledge about the meaning of one`s knowledge) and forms (stereotypes, beliefs, ideas, evaluation, which determines the content and peculiarities of the formation of the self-concept of a citizen`s personality).

Key words: self-knowledge, self-concept of an individual, understanding of knowledge, meanings of knowledge, political self-image.